

Чекарева Є. С.,

доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри історії зарубіжної літератури і класичної філології
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ СЕРЦЕ В ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ ТА ЛАТИНСЬКІЙ МОВАХ

Анотація. У статті представлено аналіз словообразу серця в давньогрецькій та латинській мовах різних періодів: від періоду ранньої античності до християнської доби. Концепт серця є одним із основоположних понять в етнокультурному коді. Результати рефлексій людини про серце представлено в семантичній системі мови, де сукупність уявлень про нього відіграє важливу роль для експлікації мовної моделі людини. Через конструкції, що описують пересування або зміну положення серця в людському тілі, зазвичай передається оцінка того чи іншого почуття, емоції, дії. У різні часи концепт серця по-різному осмислювався представниками окремих культур, змінювалося усвідомлення його місця і значення в індивідуальній картині світу людини, що спричинилося до формування конкретних мовних образів серця зі своїм специфічним змістовим наповненням. Аналіз концепту серця вимагає звернення як до античної, так і до біблійної традиції сприйняття людини, визначення специфіки фіксації таких уявлень в системі давньогрецької мови, встановлення трансформації семантичного обсягу відповідних лексем у зв'язку зі зміною релігійної, а відтак і світоглядної, парадигми носіїв мови. В античній свідомості серце набуває специфічного змісту, позначаючись не цілісністю середини, «серцевини» людини у її духовному й емоційному житті, а роз'єднаністю. Це пояснює наявність різних лексем у давньогрецькій та латинській мовах на позначення концепту серце. З установленням християнства ідея цілісної людини, яка всередині себе здійснює роботу фізичного й духовного пізнання і прагне довершеності й злиття з Богом стала підґрунтям до нового наповнення концепту серця, втіленого в єдиному словообразі *кардіа* / *cor*. Зіставлення специфіки вербалізації базових і значущих концептів у класичних та сучасних мовах з подальшим описом відповідних фрагментів національних картин світу становить інтерес та перспективу подальших наукових досліджень.

Ключові слова: концепт, словообраз, лексична семантика, мовна картина світу, давньогрецька мова, латинська мова.

Постановка проблеми. Предметом інтересу лінгвістів сьогодні все частіше стають мовні механізми реалізації емоційних станів суб'єкта, представлених як певні концепти, що мають свій когнітивний базис, виступають етнічно та культурно обумовленими, включають в себе, крім самого поняття, образ, оцінку та культурну цінність. Усе це є закономірним результатом антропоцентричного підходу до вивчення мовних явищ, який дедалі більше поширюється в роботі лінгвістів, відкриває новий широкий простір для досліджень окремих національних мов і особливостей менталітету її носіїв. У поле зору дослідника потрапляють не тільки результати пізнавальної діяльності людини, але й способи вираження особистісного, суб'єктив-

ного, емоційного ставлення людини до оточуючої дійсності і свого місця в ній.

У процесі висловлення концептуального знання про ту чи іншу емоцію особливої значущості набуває слово, яке називає чи виражає ту чи іншу концептуалізовану чи лексикалізовану емоцію, є кодованим хранителем усіх лінгвістичних та екстралінгвістичних знань людини, які входять до його емотивної компетенції.

Назви емоцій, позначені як універсальністю, так і національно-культурною специфікою, характеризуються труднощами при зіставленні емоційних концептів, в тому числі субстантивно оформлених, у різних мовах, що зумовлено специфікою їх місця в національній картині світу. Розбіжності можуть виражатися в уявленнях про локалізацію почуттів та емоцій в наївній картині світу носіїв зіставляваних мов, а також у мовному образі «внутрішньої людини» в цілому. Класичні мови (давньогрецька та латинська) становлять у цьому плані неабиякий інтерес, адже через вивчення їх лексико-семантичної системи можна розкрити сутність емоційних концептів, які сформувалися і набули свого унікального змісту у процесі засвоєння світу людиною епохи античності. За традиціями різних народів, зокрема греків та римлян, джерелом і осередком найбільш значущих для людини відчуттів є серце. Тож вивчення специфіки мовної репрезентації цього концепту та розкриття його змістового наповнення через вивчення лексики класичних мов видається цілком актуальним і необхідним для формування загального уявлення про означені національні картини світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Культурні розрізнення в «емоційних скриптах», пов'язані з різними мовами, неодноразово ставали темою дискусій в руслі концептуального аналізу і привертати увагу таких дослідників, як А. Вежицька [1, 2], Дж. Лакофф, М. Джонсон [3], П. Екман [4], К. Годдар [5], Дж. Харкінс [6], А. Павленко [7] та ін.

Серед найбільш давніх і значущих кодів, що розкривають сутність певної культури, особливе місце посідає тілесний, або соматичний, код, який співвідноситься з архетиповими уявленнями людини про себе та довкілля.

Концепт серця є одним із основоположних понять у такому етнокультурному коді. Результати рефлексій людини про серце представлено в семантичній системі мови, де сукупність уявлень про нього відіграє важливу роль для експлікації мовної моделі людини.

Як зазначає Ю. Барабаш, концепт серця – його значима серцевина – являє собою синкретичний, структурно й семантично багатоплановий словообраз (у сенсі, що корелює з потєбніанською «внутрішньою формою» слова), позначений високим ступенем узагальнення, складною ієрархічною організацією.

Це система, побудована на перетині й синтезі різноманітних смислових вимірів, конотацій, історичних і актуальних алузій, але єдина й змістовно цілісна [8]. Словообраз серця постає як елемент моделі світу, об'єктивований у мові, втілення і поєднання в конкретній лексемі (лексемах) частини національної картини світу. Таким чином, концепт серця розуміється ширше, як саме поняття, а словообраз стосується конкретного мовного вияву цього поняття.

Концепт серця як уособлення і вмістилища найбільш яскравих і значущих для людини емоцій, як сакралізованого центру людини-мікрокосма привертав увагу дослідників і розроблявся як у загальному плані (А. Вежицька [1, 2], П. Д. Юркевич [9]), так і на матеріалі різних національних мов: Н. В. Брагінець (українська, англійська) [10], І. О. Голубовська (українська, англійська, китайська) [11], І. Ю. Давиденко (польська, українська) [12], О. В. Левко (грецька) [13, 14] та інші. Разом із тим актуальною проблемою залишається вивчення цього питання на матеріалі класичних мов (латинської, давньогрецької), а також необхідність контрастивного опису емоційної картини світу в цілому, і окремих її фрагментів, пов'язаних із концептом серця, зокрема. Цінними для нашого дослідження є наукові розвідки О. В. Левка щодо вербалізації концепту серця в класичній давньогрецькій мові [14] та у мові Нового Завіту [13]. Беручи до уваги попередній доробок науковців, у своїй роботі хотілося б розставити нові акценти і провести зіставний аналіз матеріалу двох класичних мов.

У різні часи представники окремих культур по-своєму осмислювали й характеризували серце, його місце і значення в індивідуальній картині світу людини, що спричинилося до формування конкретних мовних образів серця зі своїм специфічним змістовим наповненням. Аналіз словообразу серця вимагає звернення як до античної, так і до біблійної традиції сприйняття людини. Звідси випливає **мета** пропонованого дослідження – визначити специфіку вербалізації концепту серця в лексичній системі давньогрецької та латинської мов, встановити трансформацію семантичного обсягу відповідних лексем у зв'язку зі зміною релігійної, а відтак і світоглядної, парадигми носіїв мови, уваги до особливостей перекладу текстів Святого Писання в плані перетину і взаємодії різних національно-мовних картин світу.

Виклад основного матеріалу. Дослідники розкривають сутність концепту серця через застосування різних кодів. Так, продуктивною когнітивною макромоделлю концепту серця є антропоморфний код, згідно з яким серце виступає як «внутрішня людина», протиставлена «зовнішній людині» зі своїм набором різноманітних ознак, які дублюють ознаки, стани, соціальні ролі, характерні для «зовнішньої людини» в її реальному бутті.

Сама людина уявляє серце, в першу чергу, як орган, розташований всередині тіла і позначений певними функціями, насамперед функцією відчувати, передбачати, інтуїтивно осягати щось. Як зазначає А. Вежицька, часто відчуття, органом яких є серце, постають незалежними від конкретних зовнішніх обставин, вони виникають самі собою без певної інтелектуальної оцінки. При цьому серце пов'язане із найбільш природною, стихійною частиною внутрішнього світу людини, а також із найбільш інтимним боком людського життя – любов'ю. В цілому серце постає як місце особливих процесів, вміст лише почуттів, осередок їх зародження, виникнення [15].

Практично в усіх світових культурах і релігійних системах серце постає не тільки як один із життєво важливих органів, але й як центральний символ духовного і психічного життя людини. В ньому зосереджена ідея середини, центру – ключова категорія моделювання простору в більшості найдавніших міфологічних систем. У міфологічній моделі світу категорія середини дробиться, «оскільки кожен сакралізований мезокосм (країна, місто, оселя, життя, буття, реальність і т. п.) має свій особливий центр.

Ідея членованості категорії середини, характерна для міфологічної свідомості, важлива для нашого аналізу мовної об'єктивації концепту серця. У давньогрецькій мові, в семантичній системі якої яскраво представлені залишки саме такого міфологічного, архаїчного розуміння і відчуття космосу, природи і людини в ній, реалізовано принцип дискретності концепту середини-серця. Актуальною для аналізу концепту серця є і когнітивна схема-модель вмістилища, метафорична сутність якого детально проаналізована в роботі Дж. Лакоффа та М. Джонсона [3, с. 56–57]. Схема вмістилища складається з таких структурних елементів: внутрішня частина, межа, зовнішня частина. На думку дослідників, весь світ поділяється на речі, які знаходяться всередині вмістилища, або зовні його. «Контейнер» серця визначається функціональними ознаками «внутрішня частина» (глибина, дно, обсяг, наповненість) та «зовнішня частина» (поверхня, площа). Через конструкції, що описують пересування або зміну положення серця в людському тілі, зазвичай передається оцінка того чи іншого почуття, емоції, дії.

Таким чином, серце постає як символ емоційного начала в людини, її внутрішнього, духовного життя. Серце виступає вмістилищем, всередині якого генеруються найрізноманітніші почуття, і з якого транслюються назовні емоційні стани.

Характеристика серця і його ролі в житті людини невід'ємно пов'язана з уявленнями про людину як особистість. Античність була позбавлена персоналістичної онтології. Розуміння людини як унікальної і самоцінної особистості, таке природне для європейської свідомості і європейської культури, прийшло лише з християнством, стверджуючи себе у напруженішій суперечці з античним світоглядом. У цей період людина насамперед визначалася через свою дотичність до вищого начала, яке виявляло себе в людині настільки, наскільки сама людина була до цього готова. Людина розумілася як тіло, характер, громадянин поліса у зв'язку зі світовим порядком, якому слід підкорятися, і визначалася не тим, хто вона є в собі самій, а зовнішньою силою, роком, фатумом, які впливають на неї.

Таким чином, можна змодельовати античну «структуру» людини, яка складається з тіла, душі, характеру й розуму, де тіло, душа і характер певною мірою залежать від людини і можуть визначатися нею самою у вигляді освіти та виховання, натомість розум є абсолютно незалежною субстанцією, яка впливає на людину як частина онтологічного начала, Космосу. Зрештою, сама людина визначалася тим місцем, яке їй було відведено в основному й висхідному порядку Космосу від народження до смерті, і жила за ніби задалегідь відведеним сценарієм.

Згідно з таким світовідчуттям і оцінкою свого внутрішнього світу, який розділяється на власне людське, особистісне і зовнішнє, фатальне, некероване, концепт серця в античній свідомості набуває специфічного змісту, позначаючись не

цілісністю середини, «серцевини» людини у її духовному й емоційному житті, а роз'єднаністю. Це пояснює наявність різних лексем у давньогрецькій мові на позначення концепту серце: *ἦτορ*, τό серце, душа, дух, життя, сила, бадьорість, гнів; *καρδία*, ἡ серце, душа, почуття, настрої, бажання, намір, середина, серцевина; *κῆρ*, τό серце, почуття, душа, характер; *νόος*, ὁ думка, розум, розсудливість, намір, душа, серце, груди; *πρᾶξις*, ἡ серце, душа, ум, розум; *πλάγχθων*, τό материнська утроба, серце, душа; *στήθος*, τό груди, серце, душа; *φρήν*, ἡ груди, серце, душа, розум, мислення, думка:

Τὸν δ' ὥς οὖν ἐνόησεν Ἀλέξανδρος θεοειδὴς ἐν προμάχοισι φανέντα, κατεπλήγη φίλον ἦτορ (Hom. II. 3, 30) – щойно побачив його перед строем богоподібний Александр, миле серце в нього задрижало; ἀλλ' ὅτε δὴ Μελέαγρον ἔδω χάλος, ὃς τε καὶ ἄλλων οἰδάνει ἐν στήθεσσι νόον πύκα περ φρονέοντων (Hom. II. 9, 554) – але коли Мелеагра охопив гнів, який здійснює серце в грудях навіть найрозумніших мужів; αὐτὰρ Ἀχιλλεύς ἐστι θεᾶς γόνος, ἣν ἐγὼ αὐτῇ θρένῃ τε καὶ ἀτίτηλα καὶ ἀνδρὶ πόρον παράκοιτιν Πηλεΐ, ὃς περὶ κῆρι φίλος γένετ' ἀθανάτοισι (Hom. II. 24, 61) – адже Ахілл є сином богині, яку я сама викормила та віддала заміж за Пелея, мужа, якого всім серцем боги полюбили; αἶθε θεοῖσι φίλος τοσσόνδε γένοιτο ὅσσον ἐμοί· τάχα κέν ἐκύνες καὶ γῦπες ἔδοιεν κείμενον· ἢ κέ μοι αἰνὸν ἀπὸ πρᾶπίδων ἄχος ἔλθοι (Hom. II. 22, 43) – о якби ж він став милий богам так само, як і мені! Швидко б собаки й ворони розірвали його на шматки! Великий сум тоді залишив би моє серце! Ὡς φάτο, τοῖσι δὲ θυμὸν ἐνὶ στήθεσσι δῖνε πᾶσι μετὰ πληθὺν ὅσοι οὐ βουλῆς ἐλάκουσαν (Hom. II. 2, 143) – так він сказав, і в серці багатьох присутніх, хто не чув його на раді старійшин, схвилював душу; Τέκνον, τί κλαίεις; τί δέ σε φρένας ἵκετο πένθος; (Hom. II. 1, 362) – Чого ти плачеш, дитино? Який сум прийшов у твоє серце?

У латинській мові, як і в давньогрецькій, концепт «серце» вербалізовано в кількох лексемах, хоча і значно меншої кількості. При цьому найбільш уживаною й ключовою лексемою є утворене від спільноіндоєвропейського *kerd-* (середина, серце) *cor, cordis* n серце, душа, дух, почуття, настрої, мужність, глузд, розсудливість. У окремих випадках зі значенням «серце» можуть уживатися лексеми *pectus, oris* n груди, мужність, сміливість, душа, серце, натхнення, розум, глузд, утроба, особистість, людина; *medulla, ae f* кістковий мозок, серцевина, м'якоть, нутроці, душа, сутність.

У латинських авторів класичного періоду (Плавт, Лукрецій, Вергілій, Ціцерон) лексема *cor, cordis* n вживається як репрезентант концепту «серце» та «душа». З наведених нижче прикладів можна зробити висновок, що серце – місце, у якому «живе» людська сила, рішучість. Зрештою, серце є вмістилищем людини взагалі. Її почуття, здатність відчувати, сама свідомість розміщені у серці:

Bonis esse oportet dentibus lenam probam, adipere ut quisquis veniat blandeque adloqui, male corde consultare, bene lingua loqui (Plaut. Truc. 224–226) – Відмінний звідниці належить завжди мати гарні зуби. Якщо хто прийде, з посмішкою стрітати, говорити лагідно; зло в серці замислюючи, добра бажати язиком; Omnis enim totum per corpus materiae copia conciri debet, concita per artus omnis ut stadium mentis conixa sequatur; ut videas initium motus a corde creari (Lucr. De rerum 2, 266–269) – Вся, яка є тільки в цілому тілі, матерії маса зрушиться мусить, щоб, рухом усі переповнивши члени, ринути разом туди, куди дух пориває стрімливий. Рух, як ти сам те побачив, бере свій поча-

ток од серця; Empedocles animum esse censet cordi suffusum sanguinem; aliis pars quaedam cerebri visa est animi principatum tenere; aliis nec cor ipsum placet nec cerebri quandam partem esse animum, sed alii in corde, alii in cerebro dixerunt animi esse sedem et locum (Cic. Tusk. Disp. 1, 19) – Емпедокл вважає, що душа – це приливаюча до серця кров; інші – що душею керує котрась із частин мозку; треті не ототожнюють душу ані з серцем, ані з частиною мозку, але допускають, що місце її і притулок – чи то в серці, на думку одних, чи то в мозку, на думку інших; ...fugere ferae et mortalia corda per gentis humilis strauit pauor... (Verg. Georg. 1, 330–331) – тікає звір'я, а душі людські додолу звернув принизливий страх...

В окремих випадках зі значенням «серце» може вживатися лексема *rectus, oris* n груди, мужність, сміливість, душа, серце, натхнення, розум, глузд, утроба, шлунок, особистість, людина. Це слово є ніби зібранням окремих характеристик «*cor, cordis* n» та «*mens, mentis* f». При цьому можна припустити, що «*rectus, oris* n» набуває значення «серце», «душа», коли йдеться про вияв духовних чеснот людини, її поведінку. В інших випадках слово має більш фізіологічне значення, вказуючи на частину грудної клітки:

O miseras hominum mentes, o pectora caeca (Lucr. De rerum 2, 14) – О нерозсудливий роде людський! О засліплені душі! Eius doctor Plato triplicem finxit animum, cuius principatum, id est rationem, in capite sicut in arce posuit, et duas partes parere voluit, iram et cupiditatem, quas locis disclisit: iram in pectore, cupiditatem super praecordia locavit (Cic. Tusk. Disp. 1, 20) – Його (Ксенократа) Учитель – Платон – придумав, що душа розділена на три частини: головна із них, розум, розміщена в голові, як у фортеці, а дві інші, які їй підкоряються, гнів і хіть, кожна має своє місце: гнів у грудях, а хіть під середостінням.

Іменник *medulla, ae f* (кістковий мозок, серцевина, м'якоть, нутроці, душа, сутність) також може набувати значення «серце» в окремих контекстах, напр.: *alicui in medullis haerere* мати когось на серці; *aliquid in medullas demittere* – приймати щось близько до серця. Але в більшості випадків ця лексема вживається на позначення нутроців, утробы: Tu vero, Metrodore, qui omne bonum in visceribus medullisque condideris et definieris summum bonum firma corporis adfectione explorataque <eius> spe contineri, Fortunae aditus interclusisti? (Cic. Tusk. Disp. 5, 27) – Але ти, Метродор, ти, котрий загнав усяке благо вглиб своєї утробы, а найвищим благом вважаєш міцне здоров'я та надію на його збереження, чи ти загородиш доступ до себе для Фортуни? Scilicet ante omnis furor est insignis equarum; et mentem Venus ipsa dedit ... superant montis et flumina tranant. continuoque audis ubi subdita flamma medullis (Verg. Georg. 3, 267–272) – Але найбільш несамовито лютіють кобили. Запал той сама в них Венера влила...збігають галопом на гору, перепливають ріки, лише вогонь розігріє їх жадливі надра.

На зміну античному уявленню про людину прийшло християнське з чітким ствердженням особистості і розвинутою персоналістичною онтологією.

У християнстві загальноновизнаним було те, що Бог створив людину для обожнення, тобто оприявлення людиною свого особистісного начала. Обожнення відбувалося по відношенню як до душі, так і до тіла, яке уявлялося як «духовне тіло». Такий погляд дозволяв оцінювати людину як індивіда, особистість. Тіло стало виступати невід'ємною частиною особистості, єдиною з душею. І шляхом до обожнення людини в її єдності душі

й тіла, шляхом до єднання з Богом і розкриття себе у єдності з Богом визнавалася любов.

У східній християнській традиції взагалі не розрізняли чітко розум, або дух, і душу, найбільш повним і довершеним уособленням якої є любов. Людина як особистість розумілася більшою за розум, мала поєднувати важку й глибоку роботу як розуму, так і душі, як душі, так і тіла. Тільки в такій наполегливій роботі над собою й було можливим досягнути пізнання й злиття з божественним началом.

Осередком таких переживань, які об'єднували в собі розум і любов, визнавалося серце. Як писав свого часу Бонавентура, в любові душа пізнає Боже слово і насолоджується ним, у любові вона досягає споглядання, яке «сприймається скоріше в досвіді серця, ніж у роздумах розуму» [15, с. 113].

Взагалі ж у християнській традиції була тенденція бачити в серці начало, яке включає в себе розум, а не протистоїть йому, відчувачи необхідність гармонійної єдності з ним. П. Д. Юркевич у зв'язку з цим проаналізував дуже широко коло значень поняття серце в Біблії, Старому і Новому Завітах, виділивши особливо такі: серце – хранитель і носій всіх життєвих і тілесних сил людини; осереддя душевного та духовного життя, джерело бажань; чинник волі, вільної та свідомої дії; місце збереження всіх пізнавальних здатностей душі та джерело їх вираження в мові; центр численних душевних переживань, відчуттів, хвилювань, пристрастей; нарешті, серце – осередок морального життя людини, що характеризує це життя від виконання в ній любові до перебування у гріху [8, с. 69–72].

Таким чином, серце постає як абсолютний центр особистості в усіх її можливостях, в усій її повноті. Саме в серці полягає і міститься єдність людини. У такій єдності серце пізнає те, чого не може збагнути розум, через властиве йому членування дійсності.

Викладена концепція серця знайшла відображення вже у давньогрецькій мові, у текстах Старого Завіту (Септуагінта) та Нового Завіту.

Старий Завіт був перекладений давньогрецькою мовою в Александрії й отримав назву Септуагінта. Саме цей переклад цитували автори й при укладанні новозавітних текстів. В оригінальному Писанні на позначення серця вживалося давньоєврейське слово *leb* з кореневим значенням «бути обкладеним» і мало значення фізичного органу в тілі людини, який перекачує кров, а також вживалося образно, на позначення почуттів, волі, розуму, внутрішньої сутності людини, тобто означало центр фізичного і духовного її життя [16, с. 34–35].

У Септуагінті слово *leb* перекладається давньогрецьким словом *кардіа*, яке може вказувати на фізичний орган, але насправді ані в Септуагінті, ані в Новому Завіті *кардіа* не виступає у значенні центрального органу кровоносної системи. У Новому Завіті воно завжди означає внутрішню сутність, розум, почуття людини.

З указаних вище лексем, які мали значення «серце» в давньогрецьких текстах раннього і класичного періодів, у Новому Завіті вживається, крім *кардіа*, *сплāγγων* у значенні «милість, милосердя». Таким чином, *кардіа* у біблійних текстах постає як абсолютна домінанта. Саме *кардіа* вбирає в себе всю сукупність понять емоційного, духовного життя людини у її цілісності і гармонійності, втілюючи ідею «середини, серцевини».

У Новому Завіті *кардіа* – це серце, яке має сумнів (NT, Mrc. 11, 23), любить (NT, Mrc. 12, 30), має доброту й чистоту (NT,

Lc. 8, 15), розмірковує (NT, Lc. 9, 47), розуміє (NT, In. 12, 40), тривожиться (NT, In. 14, 1), сумує (NT, In. 16, 6), радіє (NT, In. 16, 22), вірує (NT, Act. ap. 8, 37), може бути нерозсудливим (NT, Rom. 1, 21), підкорюється (NT, Rom. 6, 17), приймає рішення й виявляє стійкість (NT, Cor. I, 7, 37), містить таємниці (NT, Cor. I, 14, 25), відчуває біль (NT, Cor. II, 2, 4), старанно піклується (NT, Cor. II, 8, 16), може бути жорстким (NT, Ef. 4, 18), співає (NT, Ef. 5, 19), помиляється (NT, Ebr. 3, 10), засуджує (NT, In. I. 3, 20), наприклад:

ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν ὅτι ὃς ἂν εἴπῃ τῷ ὄρει τοῦτω, ἄρθῃτι καὶ βλήθῃτι εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ μὴ διακριθῇ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, ἀλλὰ πιστεύσῃ ὅτι ἃ λέγει γίνεται, ἔσται αὐτῷ ὃ ἐὰν εἴπῃ (NT, Mrc. 11, 23) – запевняю вас, що коли хтось цій горі скаже: Зрушся і кинься в море, – і не буде сумніватися в своєму серці, але буде вірити, що станеться згідно зі сказаним, – то так і буде йому; καὶ ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου (NT, Mrc. 12, 30) – і любитимеш Господа, Бога свого, всім серцем своїм, і всією своєю душею, і всім своїм розумом, і всією своєю силою; τὸ δὲ ἐν τῇ καλῇ γῇ, οὗτοί εἰσιν οἵτινες ἐν καρδίᾳ καλῇ καὶ ἀγαθῇ ἀκούσαντες τὸν λόγον κατέχουσι καὶ καρποφοροῦσιν ἐν ὑπομονῇ (NT, Lc. 8, 15) – а те, що на добрій землі, – це ті, що почувши Слово щирим і добрим серцем, бережуть і приносять плід у терпінні; ὁ δὲ Ἰησοῦς εἰδὼς τὸν διαλογισμὸν τῆς καρδίας αὐτῶν, ἐπιλαβόμενος παιδίων ἔστρεψεν αὐτὸ παρ' ἑαυτῷ (NT, Lc. 9, 47) – а Ісус, знаючи задум їхнього серця, взяв дитину, поставив її коло Себе; Τετύφλωκεν αὐτῶν τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ πεπώρωκεν αὐτῶν τὴν καρδίαν, ἵνα μὴ ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς καὶ νοήσωσι τῇ καρδίᾳ καὶ ἐπιστραφῶσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς (NT, In. 12, 40) – засліпив їхні очі, зробив кам'яними їхні серця, аби вони не побачили очима, не зрозуміли серцем і не навернулися, щоб Я оздоровив їх; Μὴ ταρασσέσθω ὑμῶν ἡ καρδία· πιστεύετε εἰς τὸν Θεόν, καὶ εἰς ἐμὲ πιστεύετε (NT, In. 14, 1) – хай не тривожиться ваше серце: вірте в Бога і в Мене вірте; ἀλλ' ὅτι ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἡ λύπη πεπλήρωκε ὑμῶν τὴν καρδίαν (NT, In. 16, 6) – та від того, що Я сказав вам, смутком наповнилося ваше серце; καὶ ὑμεῖς οὖν λύπην μὲν νῦν ἔχετε· πάλιν δὲ ὄψομαι ὑμᾶς καὶ χαρήσεται ὑμῶν ἡ καρδία, καὶ τὴν χαρὰν ὑμῶν οὐδεὶς αἶρει ἀφ' ὑμῶν (NT, In. 16, 22) – і ви, отоже, смуток маєте нині, та Я знову побачу вас, і радіє ваше серце, і вашої радості вже ніхто не забере від вас; εἶπε δὲ ὁ Φίλιππος· εἰ πιστεύεις ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, ἔξεστιν (NT, Act. ap. 8, 37) – Пилип йому сказав: Якщо віриш усім своїм серцем, – то можна; διότι γνόντες τὸν Θεὸν οὐχ ὥς Θεὸν ἐδόξασαν ἢ εὐχαρίστησαν, ἀλλ' ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία (NT, Rom. 1, 21) – адже пізнавши Бога, вони не прославили Його як Бога, не подякували Йому. Але їхні думки стали нікчемними, а нерозумні їхні серця – оповиті темрявою; χάρις δὲ τῷ Θεῷ ὅτι ἦτε δοῦλοι τῆς ἁμαρτίας, ὑπεκούσατε δὲ ἐκ καρδίας εἰς ὃν παρεδόθητε τύπον διδασχῆς (NT, Rom. 6, 17) – дякувати Богові, що ви були рабами гріха, але сприйняли серцем те вчення, якому віддалилися; ὃς δὲ ἔστηκεν ἐδραῖος ἐν τῇ καρδίᾳ, μὴ ἔχων ἀνάγκην, ἐξουσίαν δὲ ἔχει περὶ τοῦ ἰδίου θελήματος, καὶ τοῦτο κέκρικεν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, τοῦ τηρεῖν τὴν ἑαυτοῦ παρθένον, καλῶς ποιεῖ (NT, Cor. I, 7, 37) – а як хто непохитний серцем і без примусу має владу над своєю волею, і постановив у своєму серці зберегти її дівчиною, той добре зробіть; καὶ οὕτω τὰ κρυπτά τῆς καρδίας αὐτοῦ φανερά γίνεται· καὶ οὕτω πεσὼν ἐπὶ πρόσωπον προσκυνήσει τῷ

Θεῷ, ἀπαγγέλλων ὅτι ὁ Θεὸς ὄντως ἐν ὑμῖν ἐστὶ (NT, Cor. I, 14, 25) – отже, приховане в його серці виявиться: він упаде ниць, поклониться Богові, заявляючи, що справді є Бог між вами.

У латиномовних біблійних текстах концепт «серце» втілюється в лексемі *cor*, яка позначається тим саме змістовним наповненням, що й давньогрецьке *кардіа*.

Із серця – витoki життя, тобто результати, плоди, які людина приносить у своєму житті. Тому серце і те, що в нього входить, визначає характер того, що з нього виходить:

Omni custodia serva cor tuum, quia ex ipso vita procedit (NT, Proverbia 4, 23) – над усе, що лише стережеться, серце своє стережи, бо з нього походить життя; *non juxta intuitum hominis ego judico: homo enim videt ea quae parent, Dominus autem intuetur cor* (NT, Regum I 16, 7) – Бо Бог бачить не те, що бачить людина: чоловік бо дивиться на обличчя, а Господь дивиться на серце.

Для Бога людина, її справжня сутність – це серце. Його не цікавить те, що людина хоче показати. Про фарисеїв, які хотіли здаватися добрими, а насправді були лицемірами, Ісус Христос каже так:

Vos estis qui justificatis vos coram hominibus: Deus autem novit corda vestra (NT, Lucas 16, 1) – Ви себе видаєте за праведних перед людьми, але ваші серця знає Бог.

Бог бачить серце кожного і, як стає зрозуміло із послання до Коринфян, настане день, коли *...veniat Dominus: qui et illuminabit abscondita tenebrarum, et manifestabit consilia cordium* (NT, Cor. I, 4, 5) – ... прийде Господь, що й висвітлить таємниці темряви та виявить задуми сердець.

Серце людини постає осередком усієї її істоти, вмістилищем чогось базового, найважливішого в людині, що є правдивим, що людина не може приховати від Бога, але на що може вплинути, обравши свій шлях, встановивши пріоритети, віддавши себе злу або обравши добро, довіривши себе Богові:

Præbe, fili mi, cor tuum mihi, et oculi tui vias meas custodiant (NT, Proverbia 23, 26) – Дай мені, сину мій, своє серце, і очі твої хай кохають дороги мої.

Але бачення серця у Біблії все ще залишається доволі розмитим, і встановити його відношення до душі допомагають вірші із Євангелія:

Et interrogavit eum unus ex eis legis doctor, tentans eum: Magister, quod est mandatum magnum in lege? Ait illi Jesus: Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et in tota anima tua, et in tota mente tua. Hoc est maximum, et primum mandatum (NT, Mth. 22, 35–38) – І спитався один із них, учитель Закону, Його випробовуючи й кажучи: Учителю, котра заповідь найбільша в Законі? Він же промовив йому: Люби Господа Бога свого всім серцем своїм, і всією душею своєю, і всією своєю думкою. Це найбільша й найперша заповідь.

У даному уривку чітко представлена «будова» людини, адже суть сказаного в наступному: любити Бога усім своїм єством, яке складається із душі, думки (розуму) і серця. Важливе протиставлення, яке присутнє у даному уривку: душа, серце і думка видаються окремими різними складовими. При цьому серце – осередок людських намірів, помыслів. Саме помыслів, а не думок. Акцент робиться на щирості, відсутності контролю розуму, зваження вигоди від того, що людина збирається сказати / робити, бо серце відображає людські «егоїстичні» бажання у їх відчуженості від будь-чого.

Таким чином, серце у Біблії виступає осередком усього важливого у людині, що є витокom її вчинків, справжньою сут-

ністю людини, до якої апелює Бог при «оцінюванні» людини на праведність чи гріховність. Людина може волею корегувати «наповнення» серця, обираючи зло чи добро. Біблія дає чітке визначення єства людини: душа, думка (розум) і серце. Душею представлене життєве начало, думкою – розум, мислення, серцем – осередок людських намірів і помыслів (акцент робиться на відмінності помыслів від думок, відсутності підпорядкованості їх розуму), які є характеристикою людини у даний момент буття, того, ким вона себе зробила посередництвом виборів, які робить кожен день.

Висновки та перспективи дослідження. Як бачимо, глобальні зміни у світогляді, які прийшли зі встановленням нової релігійно-філософської системи, знайшли втілення і в семантичній системі давньогрецької та латинської мов. Концепт серця, який втілювався в семантиці семи лексем класичної давньогрецької мови та трьох лексем у класичній латині і відбивав ідею роз'єднаності людини всередині себе самої, кардинально змінив змістовне наповнення, а відтак і зовнішній вияв, у мові Старого й Нового Завіту. Ідея цілісної людини, людини-особистості, яка всередині себе здійснює роботу фізичного й духовного пізнання і прагне довершеності й злиття з Богом стала підґрунтям до нового, більш глибокого і ємного наповнення концепту серця, втіленого в словесному образі *кардіа* / *cor*, за принципом «один центр життя людини – одне його словесне втілення».

Очевидно, що й сама ідея серця як центру духовного життя людини, і практика вираження її через одну лексему, позначену семантичною глибиною й ємністю, була сприйнята як самим носіями різних мов (через християнську віру), так і перекладачами біблійних текстів з давніх мов. З цього випливає й перспектива подальших досліджень як концепту серце, так і інших концептів / концептуальних систем у зіставленні специфіки їх вербалізації у класичних та сучасних мовах з подальшим описом відповідних фрагментів національних картин світу.

Література:

1. Wierzbicka A. *Semantics, Culture and Cognition: Universal human concepts in culture-specific configuration*. New York, 1992. 487 p.
2. Wierzbicka A. *Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals*. Cambridge : University Press, 1999. 362 p.
3. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago : University Press, 1980. 242 p.
4. Ekman P. *Emotions Revealed*. New York : Henry Holt, 2004. 267 p.
5. Goddard C. Contrastive Semantics and Cultural Psychology: "Surprise" in Malay and English. *Culture and Psychology*, 1997. 3(2). P. 152–181.
6. Harkins J., Wierzbicka A. *Emotions in Cross-Cultural Perspective*. Berlin : Mouton de Gruyter, 2001. 428 p.
7. Pavlenko A. *Bilingual Minds: Emotional Experiences, Expressions, and Representation*. Clevedon : Multilingual Matters, 2006. 344 p.
8. Барабаш Ю. Україна Тараса Шевченка: словесний образ, дискурс, «текст» // Режим доступу URL: <http://magazines.russ.ru/voplit/2008/4/ba8-pr.html> (дата звернення 16.02.2023)
9. Юркевич П. Серце і його значення в духовному житті людини за вченням слова Божого. *Хроніка*. 2000. № 39 – 40. С. 563–586.
10. Брагінець Н. В. Концепти душа і серце в національно-мовних картинах світу. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія»*. 2004. Т. 34. Філологічні науки. С.21–25.
11. Голубовська І. О. Душа і серце в національно-мовних картинах світу. *Мовознавство*. 2002. № 4–5. С. 40–47.

12. Давиденко І. Ю. Концепт «серце» в мовній картині слов'ян (на матеріалі української та польської фразеології). Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови. 2019. Вип. 14. С. 33–39.
13. Левко О. В. Соматичні фразеологізми з компонентом ἡ καρδία «серце» у Септуагінті та Новому Завіті. *Studia Linguistica*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. Вип. 8. С. 93–98.
14. Левко О. В. Соматичні фразеологізми з компонентом «серце» у давньогрецьких трагедіях класичної доби. *Studia Linguistica*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. Вип. 12. С. 64–73.
15. Overton B. Gems from Greek. Quality Publications, 1988. 190 p.
16. Бонавентура. Путівник мислі до Бога. Про приведення мистецтва до богослов'я / пер. з лат. І. Піговська. Львів : Український католицький університет, 2014. 169 с.

Chekareva Ye. Verbalization of The heart concept in ancient Greek and Latin languages

Summary. The article presents an analysis of the word image of the heart in the ancient Greek and Latin languages of different periods: from the period of early antiquity to the Christian era. The heart concept is one of the fundamental concepts in the ethno-cultural code. At different times, the heart concept was interpreted in different ways by representatives of individual cultures, the awareness of its place and meaning in the individual picture of the human world changed,

which led to the formation of specific linguistic images of the heart with its specific content. The analysis of the heart concept requires turning to both the ancient and the biblical tradition of human perception, determining the specifics of fixing such ideas in the system of the ancient Greek language, establishing the transformation of the semantic volume of the corresponding lexemes in connection with the change in the religious, and therefore worldview, paradigm of the speakers of the language. In ancient consciousness the heart acquires a specific meaning, characterized not by the integrity of the middle, the "heart" of a person in his spiritual and emotional life, but by disunity. This explains the presence of different lexemes in the ancient Greek and Latin languages for the heart concept. With the establishment of Christianity, the idea of a complete person, who carries out the work of physical and spiritual knowledge within himself and strives for perfection and fusion with God, became the basis for a new filling of the heart concept, embodied in the single word image καρδία / cor. A comparison of the specifics of the verbalization of basic and significant concepts in classical and modern languages with a further description of the relevant fragments of national world pictures is of great interest and perspective for further scientific research.

Key words: concept, word form, lexical semantics, linguistic picture of the world, ancient Greek language, Latin language.